

MATBAA-i EBÜZZİYÂ

(مطبعة أبو الضياء)

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in
(ö. 1913)
kurduğu,
Türk basın tarihinde
önemli yeri olan matbaa.

Baskı sanatına getirdiği yeniliklerle Türk matbaacılık tarihinde bir dönüm noktası olup 1881'de İstanbul'da kurulmuştur. Daha önce *Tasvîr-i Efkar* gazetesindeki yazılarıyla basın hayatına atılan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in matbaacılık mesleğine fiilen girişi, Şinâsi'nin ölümü (1871) ve matbaasının Mustafa Fâzıl Paşa tarafından terekesinden satın alınmasıyla başlar. Mustafa Fâzıl Paşa, başkanı bulunduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin amaçları doğrultusunda işletilmesi kaydıyla matbaayı cemiyet üyelerinden Nâmîk Kemal, Kayazâde Reşad, Menâpîrzâde Nûri ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'e bağışlamış, daha sonra hisselerin tamamı Ebüzziyâ'ya devredilmiştir. Şinâsi'nin anısına hürmeten onun koyduğu *Tasvîr-i Efkar* adını koruyarak yayım hayatına giren Ebüzziyâ matbaayı önce Sultanhamamı'na, ardından Beyoğlu'nda Haçoğlu Çarşısı'na, daha sonra Bâbüâli'de Nallı Mescid'in karşısındaki 2 numaralı hâneye taşımış, *İbret*, *Hadîka* ve *Sirâc* gazeteleriyle *Cûzdan* dergisini ve bazı kitapları bu matbaada bastırmıştır (1872-1873). Rodos sürgününe giderken matbaayı Mihran'a kiralamış ve yayım faaliyetleri onunla Şemseddin Sâmî tarafından sürdürülmüştür. Sürgün dönüşünde (1876) matbaa işleri için bir süre Viyana'da bulunmuştur.

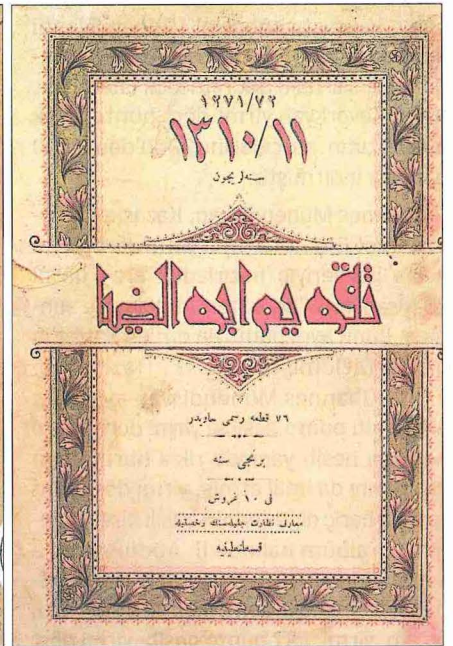
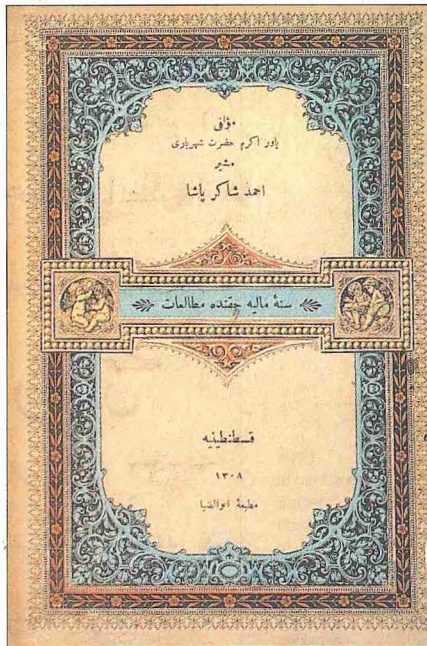
Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, 1881'de Almanya'dan getirttiği baskı makineleri ve gerekli edevatıyla matbaasını Karaköy'de Eski Mahkeme sokağındaki Ticaret Hanı'nda Matbaa-i Ebüzziyâ adıyla açtı. İlk basılan eser *Rebî-i Ma'rîfet* adlı yılının ikinci sayısındır (13 Mayıs 1882). Daha önce Mihran Matbaası'nda tabedilen *Mecmûa-i Ebüzziyâ* 21. sayısından itibaren (15 Receb 1299 / 2 Haziran 1882) burada yayımına devam etti. Kaliteli baskılarıyla matbaa iki yıl kadar faaliyet gösterdi. Bina yetersiz kalınca Karaköy'de Avusturya Lisesi'nin karşısında Kart Çınar (bugünkü Çınar) sokağındaki tarihî binaya taşındı. Burada büyük gelişme gösteren matbaa, Türkçe'nin yanında Batı dillerinde kullanılan hurufatla her türlü kitap ve evrakı bastı. Bu parlak dönem Ebüzziyâ'nın 10

Nisan 1900'de Konya sürgününe kadar devam etti. Bu sırada asıl görevi devlet memurluğu olduğu için matbaacılığı padişah katında uygun görülmediğinden matbaasının hazine tarafından 650 lira karşılığında satın alınmak istendiği kendisine bildirildi. Ebüzziyâ çok düşük bulduğu bu miktarı kabul etmedi. Sürgün süresince mühürlenerek sekiz yıl kapalı kalan matbaada bakımsızlıktan büyük zarar gören makineler ve diğer aletler işlemeyecek hale geldi. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 2 Ağustos 1908'de İstanbul'a dönen Ebüzziyâ, matbaasından geri kalan işe yarar malzemeyi alıp Sultanahmet'te Divanyolu'nda yakın zamana kadar Sağlık Müzesi olarak kullanılan binanın zemin katında yeniden tesis edip 1909'da faaliyete geçirdi. Önce *Yeni Tasvîr-i Efkar* gazetesini, ardından sürgüne giderken yayımına son verdiği *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'yı çıkarmaya başladı (4 Mayıs 1911). Ancak burada bastığı kitaplar, *Nûmûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin altıncı ve son baskısı dışında eski kaliteyi yakalayamadı. Ebüzziyâ'nın vefatında (27 Ocak 1913) oğulları Talha ve Velid beylere geçen matbaa Çağaloğlu'nda Şeref Efendi sokağındaki Münîf Paşa Konağı'na taşındı (22 Şubat 1913). Matbaa-i Ebüzziyâ yayımcılığını burada sürdürdü ve 1955'te tarihe karıştı.

Matbaacılık ve yayımcılığı yanında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik aynı zamanda hattat, hakkâk, grafiker, ressam, dekoratör, seramikçi ve peyzaj mimarı idi; halıcılık ve ince marangozluk gibi değişik alanlarda da usta bir sanatkardı. Yeniliklere her zaman açık olan Ebüzziyâ baskı, harf, süs, biçim gibi öğeleri dönemin modern grafik sanatına uygun olarak seçmiş, ayrıca Avrupa'da yaptırdığı klışeleri kullanmıştır. Renkli baskının yeni yeni geliştiği bir devirde bastığı nefis eserlerine, o dönemin matbaacılık merkezi olan Leipzig'de *Der Ausschuss für den Internationalen Graphischen Muster-Austausch* adıyla yayımlanan yılının 1881-1889 yıllarında çıkan dokuz cildinin her birinde yer verilmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Faure basımcılığındaki başarısından dolayı kendisine liyakat nişanı göndermiş (1898), *Times* gazetesinde Matbaa-i Ebüzziyâ'yı öven bir yazı 1310 (1892-93) tarihli *Nevsâl-i Ma'rîfet*'in dış kapığında yayımlanmıştır.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Türkiye'de kartpostal basımında da öncülük etmiş, bu alanda 1897-1900 yılları arasında çalışmalar olmuştur. Bastığı tesbit edilen ilk kartpostal 28 Rebîülâhîr 1306 (1 Ocak 1889) tarihlidir. Yılbaşı için hazırlanan kartpostalın ön yüzünde İtalyanca "buon capo d'anno" (iyi yıllar) ve "mübarek ola"

Matbaa-i Ebüzziyâ'da basılan *Takvîm-i Ebüzziyâ* ve *Sene-i Mâliyye Hakkında Mütâlaât* adlı kitapların dış kapakları

yazıları bulunmaktadır. Değişik konularda altı ayrı seri halinde, üzerlerinde genel olarak "Yâddâst-ı Kostantiniyye / Souvenir de Constantinople" ifadesinin yer aldığı, yirmi sekiz kartpostal tesbit edilmiştir. Bastığı bütün kitaplara bir iç kapak koymuş, bazı yayınlarında ve özellikle yıllıklarında şömiş kullanmıştır. Ayrıca seri eserler neşretmiş ve Fransızlar'ın "Les hommes illustrés" koleksiyonunu örnek alıp 1883'te yayıma başlayan "Kitâbhâne-i Meşâhîr" serisinde seksen ünlünün hayat hikâyesi yer almıştır. Daha sonra Almanlar'ın Universal Bibliothek yayımını örnek tutarak 1887'den itibaren "Kitâbhâne-i Ebûzzîyâ"yı yayımlamış, bu seride de 110 kitap çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebûzzîya Tefvîk, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (haz. Ziyad Ebûzzîya), İstanbul 1973-74, I-III; Fahriye Gündoğdu, *Ebûzzîya Tefvîk'in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler ve Türk Kütüphaneciliğine Katkıları* (bilim uzmanlığı tezi, 1982), Hacettepe Üniversitesi; a.mlf., "Ebûzzîya Tefvîk'in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXXII/1, Ankara 1983, s. 5-10; Alim Gür, *Ebûzzîya Tefvîk: Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığı Katkıları*, Ankara 1998; Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Ankara 2002; Hasan R. Ertuğ, "Yayın Hayatımızda Devir Açan Bir Büyük Gazeteci", *Yıllar-boyu Tarih: Yakın Tarih Dergisi*, IX/12, İstanbul 1982, s. 45-47; Ümit Bayazoğlu, "Ebûzzîya Takvimi", *Sanat Dünyamız*, sy. 42, İstanbul 1990, s. 52-64; Ömer Faruk Şerifoğlu, "Ebûzzîya Kartpostalları", a.e., sy. 73 (1999), s. 277-305.

TURGUT KUT

MATBAH-İ ÂMİRE

(مطبخ آمو)

Osmanlılar'da saray mutfağı için kullanılan tabir.

Arapça *tabh* (pişirmek) fiilinin ism-i mekân olan *matbah* kelimesi "pişirme işleminin yapıldığı yer" anlamına gelir. Âmi-re ise resmî bir sıfatı belirler. Böylece tabir Osmanlı saray teşkilâtında önemli bir kurumun adı olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ilk saray mutfağının Bursa'daki ikametgâh mahallinde tesis edildiği anlaşılmaktaysa da buna ait bilgiler günümüze ulaşmamıştır. Ancak diğer pâyitaht merkezi olan Edirne'deki sarayın, İstanbul'un başşehir olmasından sonra da padişahlar tarafından sık sık kullanılması buradaki mutfaklar hakkında bilgi edinilmesini mümkün kılmıştır. Edirne Sarayı'ndaki matbah-ı âmi-re Sarây-ı Cedîd'ine

(Topkapı Sarayı) benzer bir şekilde teşkilâtlandırılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Topkapı Sarayı inşa edilirken mutfaklar ikinci avlunun sağ tarafında kurulmuş ve bu alanı tamamen kaplamıştır. Mutfaklar Fâtih Sultan Mehmed döneminde dört kubbeli olarak tesis edilmiş, ancak zamanla bazı değişikliklere uğramıştır. Bilinen ilk değişiklik Kanûnî Sultan Süleyman döneminde olmuş, mutfaklar yapılan tâdilâtla genişletilmiştir. Saray mutfaklarındaki fizikî değişimde etkili olan en önemli olay Haziran 1574'te mutfakların tamamen harap olmasına sebep olan yangındır. Yangının ardından mutfaklar Mimar Sinan tarafından genişletilerek yeniden inşa edilmiştir (Selânikî, I, 90). Alay Meydanı'ndan mutfaklar bölümüne üç kapıdan girilmektedir. Bunlardan birincisi kilâr-ı âmi-re, ikincisi has matbah, üçüncüsü helvahâne kapısıdır. Kiler kapısından girişte sağ tarafta vekil-harç dairesi bulunuyordu. Hemen karşı-sındaki bugün arşiv ve depo olarak kullanılan binalar kiler ve yağhâne, yağhânenin yanında bulunan iki katlı bina Aşçılar Camii idi. Bunun hemen yanında mutfaklar vardı. Bunlar on kubbe ve on konik kü-lâhlâ örtülüdür. Mutfakların sonunda Şekerciler Mescidi de denilen Helvahâne Mescidi yer alıyordu. Osmanlı devlet saraylarının beslenme işini yürütmekle görevli olan bu teşekkül, özellikle Topkapı Sarayı'ndaki matbah-ı âmi-re çerçevesinde içinde çeşitli matbahlar, helvahâne, kiler, fırınlar ve diğer kârhânelere de barındıran idarî kurum haline gelmiştir.

Matbah-ı Has. Saray halkının yemeklerinin yapıldığı mutfakların en önemlisidir. Kaynaklarda sadece padişahın yemeklerinin pişirildiği mutfak olarak tanımlanan matbah-ı hassın hesaplarına bakıldığında tüketilen mal miktarının fazlalığı, bu mutfağın sorumluluk alanının sadece padişah yemeğinin yapılmasıyla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Tâ-yinat defterlerinden edinilen bilgilere göre haseki sultan ve odalıklar da yemeklerini bu mutfaktan almaktaydı (BA, D.BŞM, dosya 1/56). Padişahın yemeği matbah-ı has içinde "kuşhâne" ismindeki bir bölümde pişirilirdi. Dolayısıyla kuşhâne sarayda en kaliteli malzemenin kullanıldığı ve en iyi yemeklerin yapıldığı yer, buna paralel olarak matbah-ı has da en iyi mutfaktı. Matbah-ı has aşçıları ve kalfaları XVI. yüzyıl sonunda yirmi bir kişi iken XVII. yüzyılın ilk yarısında bu sayı yirmi beşe çıkmıştır. Matbah-ı has aşçılığına di-

ğer mutfaklarda çalışıp mesleğinde belli bir olgunluğa erişenler tayin edilirdi.

Matbah-ı Ağayân. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu mutfakta saray ağalarının yemekleri pişirilirdi. Burada XVI. yüzyılın ikinci yarısı başlarında altı aşçı, yedi kalfa çalışırken yüzyılın sonunda on üç aşçı, yirmi kalfa görev yapmaktaydı. XVII. yüzyılda aşçı ve kalfaların sayısı düşmüştür. Ağalar mutfağından yemek alanların dışında müstakil mutfaklara sahip ağalar da bulunmaktaydı. Bunlardan matbah-ı Dârüssaâde veya kızlarağası mutfağı, Dârüssaâde ağası ile birlikte haremde hizmet eden harem ağalarına ve ket-hüdâ kadına mahsustu (BA, D.BŞM, dosya 1/56). Ancak bu mutfak haremdeki bütün personele yemek vermezdi. Haremde ağaların dışında kalanların yemekleri hareme ait başka bir mutfaktan gelmiş olmalıdır. Kapağası mutfağı da denilen matbah-ı ağa-i Bâbüssaâde'de adı geçen ağa ve maiyetinin yemekleri pişirilirdi. Bu mutfağın ayrıca divan memurlarına yemek vermekle de yükümlü olduğu bilinmektedir. Kilerci-başı, hazinedarbaşı ve saray ağası mutfaklarında ise ait oldukları ağalara ve maiyetlerine yemek çıkardı (Kömürçian, s. 113).

Matbah-ı
âmirenin
1014-1015
(1605-1606)
tarihine ait
bir yıllık
muhasebesinin
ilk sayfası
(BA, KK,
Matbah-ı
Âmi-re,
nr. 7273)